

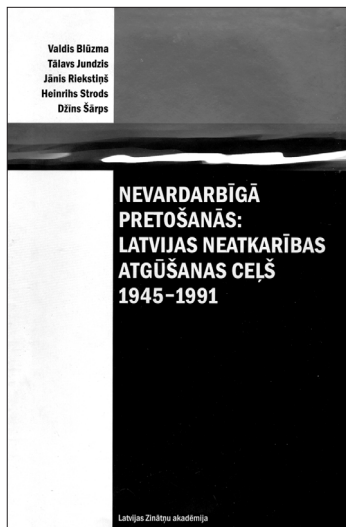
Rakstā “Latviešu pilsētnieki un pasaka par zemnieku tautu” (146.–155. lpp.) autors aizstāv savu pirms dažiemi gadiem izvirzīto domu, ka latviešu uzskatīšana par zemnieku tautu atzīstama par mītu.⁶ Iespējams, ka tas ir maldinošs apgalvojums, runājot par 19./20. gadsimta miju, kas ir autora uzmanības centrā, tomēr jāatceras, ka pāris desmitgades vēsturē ir nenozīmīgs laika posms, lai apziņa par urbanizēto latvieti kļūtu par realitāti vēsturiskajā apziņā. Ja arī 1914. gadā 40% (autors, atsaucoties uz J. Trapāna datiem, min 45%) iedzīvotāju dzīvoja pilsētās, tad jau pēc Pirmā pasaules kara pilsētnieku īpatsvars saruka līdz 24% un atjaunojās līdz 35% robežai 30. gados.⁷ Autors uzskata, ka “latviešu zemnieciskums” lielā mērā nācis no latviešu tradicionālās kultūras, kļūdamas par nozīmīgu nacionālās pašapziņas elementu (152. lpp.). Iespējams, ka tieši šis apgalvojums prasītos pēc rūpīgas analīzes, kas dotu skaidrāku priekšstatu, kā veidojies mīts par “arāju tautu”.

Krājumā ievietoto rakstu dažādā tematika, problemātika recenzentam arī liek kļūt nedaudz haotiskam. Domāju, ka K. Kļaviņa darbiem ir viena ļoti laba īpašība – tie neatstāj vienaldzīgu, rada vēlmi diskutēt, apstrīdēt vai apstiprināt autora izteiktās domas. Diemžēl zinātniskās diskusijas kultūra Latvijas vēstures zinātnē, šķiet, ir mirusi (vai tā kādreiz ir bijusi?!). Autoram būtu jāvēl savas izteiktās domas novest līdz pamatotām hipotēzēm un teorijām. Savukārt vēsturniekiem jānovēl par tām diskutēt, jo tikai strīdos dzimst patiesība.

Kaspars Zellis

⁶ Sk.: *Kļaviņš K.* Mīti, konjunktūra un aktuālās vērtības Latvijas vēsturē // Latvijas Vēsture. – 2004. – Nr. 3.

⁷ 20. gadsimta Latvijas vēsture. Neatkarīgā valsts 1918–1940. – Rīga, 2003. – 293. lpp.

Blūzma V., Jundzis T., Riekstiņš J., Strods H., Šārpis Dž. Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšanas ceļš (1945–1991). – Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2008. – 640 lpp.

Aizvadītā gadsimta 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā pasaules sabiedrība ar visdziļākajām simpātijām uztvēra Latvijas, Lietuvas un Igaunijas tautu centienus atgūt brīvību un atjaunot savu valstisko neatkarību, izmantojot tikai miermilīgus, demokrātiskus līdzekļus un vēsturiskā taisnīguma apziņu. Pārējām toreiz brūkošās padomju impērijas tautām mēs kļūvam par paraugu, un ne

velti radās un ieviesās jēdziens “Baltijas bāka”. Kopš tā laika ir aizritējušas divas desmitgades, izaugusi jauna paaudze, piedzīvotas smagas vilšanās un grūtības. Tādēļ tagad vissvarīgākais ir izprast un apzināties to, kāds bija ceļš uz Latvijas Republikas atjaunošanu un kādas iespējas sevī nes mūsu tautas garīgais spēks. Tieši uz šiem jautājumiem savā kolektīvajā monogrāfijā atbildes meklējuši ievērojami Latvijas vēstures zinātnieki Valdis Blūzma, Jānis Riekstiņš, Heinrihs Strods, politikas un tiesību zinātnieks Tālavš Jundzis un politikas zinātnes profesors no ASV Džins Šārps. Pie lasītājiem nonācis apjomīgs zinātnisks pētījums, kurā autori apkopojuši nevardarbīgās pretošanās pieredzi cīņā pret padomju okupācijas varu Latvijā laika posmā no 1945. līdz 1991. gadam.

Grāmata sākas ar pirmā Latvijas Tautas frontes priekšsēdētāja un Latvijas Republikas Augstākās padomes priekšsēdētāja pirmā vietnieka Daiņa Īvāna rakstītu priekšvārdu “Karavīri, kas nešāva”. Zināmas pārdomas raisa D. Īvāna atziņa, ka svešzemnieku varu Latvijā ilgu laiku ideoloģiski piesegusi kristietība (7. lpp.). Ne mirkli neapšaubot autora tiesības paust savu viedokli, iespējams arī mazliet citāds redzējums uz kristietības vietu un lomu Latvijas vēsturē. Galu galā lielumliela latviešu tautas daļa taču pieņēma Kristus mācību un kristietība mūs ieveda Eiropā. Drīzāk nevis kristietība piesedza svešzemnieku varu, bet gan to izmantoja kā piesegu pavisam nekristīgu darbu darišanai. Gadsimtu pieredze māca, ka nevieni svešzemju iekarotāji un okupanti šeit nenāca, atklāti sludinot, ka grib mūs iekarot, paverdzināt vai iznīcināt. Vienmēr lietā tika likti vai nu reliģiski, vai vēlākos laikos dažādu variāciju “sociālā taisnīguma” un “atbrīvošanas” lozungi. Jāatzīmē, ka kristietība 20. gadsimtā lielai tautas daļai kļuva par patiesu morāli ētisku patvēruma cietoksni, pret kuru atdūrās un kļuva bezspēcīga okupācijas varu necilvēcība.

Pētījuma ievadā “Baltijas valstu neatkarības atjaunošanas nevardarbīgais ceļš un tā starptautiski politiskā nozīme” T. Jundzis ir skaidrojis nevardarbīgās pretošanās jēdzienu un tās teorētiskos pamatus. Ļoti precīzi formulēts ir autora secinājums par valsts varas un sabiedrības nozīmības un spēka sadalījumu: “Īstenībā spēks nepieder politiskajai elitei vai tiem, kas valsti pārvalda. Pārvaldītāji ir tikai tik spēcīgi, cik lielu spēku tiem uzticējusi un deleģē sabiedrība un tauta – nevis formāli juridiski, bet reāli un faktiski” (23. lpp.). Jāpiezīmē, ka šis princips darbojas gan demokrātijās, gan autoritāru vai totalitāru diktatūru apstākļos. Analizējot Latvijas vēsturisko pieredzi cīņā pret padomju okupāciju, autors pārliecinoši un argumentēti pierāda nacionālo partizānu bruņotās cīņas bezspēcību salīdzinājumā ar nevardarbīgām un pat vāji organizētām protesta akcijām.

Darba pirmajā daļā nevardarbīgās pretestības pieredzes apkopojumu un teorētisko pamatu izklāstu sniedzis amerikāņu pētnieks Dž. Šārps. Viņš norāda uz vardarbības bezperspektivitāti, kura faktiski attālina, nevis tuvina cīņas mērķi, nedod nekādus pozitīvus ieguvumus, bet nes vienīgi zaudējumus un tiešas jaunas vardarbības draudus (39. lpp.). Autors ir izvērtējis un izanalizējis nevardarbīgas cīņas jēdziena izpratnes attīstību un teorētiski raksturojis nevardarbīgas rīcības paņēmieni izpaušmes pamatveidus.

Atsevišķu nodaļu Dž. Šārps ir veltījis nevardarbīgo cīņas metožu pielietojuma vēsturiskajam aspektam, īpašu uzmanību pievēršot 20. gadsimta norisēm dažādās pasaules vietās. Par samērā diskutablu gan uzskatāma 1905. gada Krievijas revolūcijas pieskaitīšana nevardarbīgai cīņai “plašā elementu spektrā” (54. lpp.). Tādā gadījumā noteikti būtu jānorāda uz konkrētiem elementiem, kādi bija, piemēram, 1905. gada 9. janvāra demonstrācija Pēterburgā vai tā saucamās baznīcu demonstrācijas Latvijā. Tomēr kopumā 1905. gada revolūciju raksturo tieši vardarbība. Toties nav pat pieminēta masu demonstrācija Krievijas Satversmes sapulces atbalstam 1918. gada janvārī, kad varu jau bija sagrābuši boļševiki. Autora sniegtais vēstures apskats būtu tikai ieguvis, ja līdzās Mahātmas Gāndhī vārdam būtu nosaukti arī tādu brīvības cīnītāju un varmācības pretinieku kā Mārtina Lutera Kinga, Nelsona Mandelas, Vāclava Havela, pāvesta Jāņa Pāvila II un Leha Valensas vārdi, kaut īsumā raksturojot viņu ieguldījumu brīvības un taisnīguma atjaunošanā.

Plašā avotu un vēstures literatūras bāzē balstīta grāmatas otrā daļa, kurā tās autors H. Strods aplūkojis nevardarbīgās pretestības problemātiku Latvijā no 1944. līdz 1985. gadam. Padomju okupācijas vara izcēlās ar savu ilglaicību un nemitīgiem centieniem uzdot sevi par latviešu un pārējo Baltijas tautu “brīvprātīgu” izvēli. Tāpēc autors ļoti uzsvēris, ka pamats, no kura izauga nevardarbīgā pretestība, saistāms ar neformālās vēstures atmiņas veidošanu ģimenē (69. lpp.). Tā tika uzturēta no paudzes paudzē tālāk nodota vēsturiskā atmiņa par “Latvijas laiku” jeb “Ulmaņlaiku” un tādiem valstiskuma simboliem kā sarkanbaltsarkanais karogs un himna. Taču līdz masveida pretestībai bija ejams tāls ceļš. Staļiniskais terors un represijas aiz sevis bija atstājušas tādu nepārejošu baiļu atmosfēru, kura turpināja pastāvēt vēl vairākus gadu desmitus un ieguva pārmantotības raksturu. Tāpat, kaut arī relatīvi maigākās formās, bet ar visaptverošu izspiegošanas aparātu turpināja darboties padomju politiskā policija – Valsts drošības komitejas veidolā. Tādējādi jebkādas pretestības klaja izrādīšana prasīja milzīgu drosmi, uz ko spējīgs bija retais. Nevar arī noliegt, ka savu iespaidu atstāja masīvā ideoloģiskā apstrāde, no kuras faktiski nevarēja izvairīties. Tāpēc isti nevar piekrist autora secinājumam, ka 1970.–1985. gadā būtu vērojami jau vairākuma protesti, izvērtusies mērķtiecīga pretošanās kustība un izveidojusies antikomunistiska opozīcija (158. lpp.). Pētījumā minēti ļoti daudzi un interesanti pretestības piemēri. Tomēr diez vai par pretestību varētu uzskatīt, piemēram, krievu kultūras vērtību apguvi latviešu valodā (86. lpp.). Ja ar to saprotama literatūras tulkošana no krievu uz latviešu valodu, tad to visnotaļ sekmēja pati padomju valsts, piedevām daudzkārt vairāk par krievu klasiskās literatūras izdošanu latviskojumā piedāvājot latviešu lasītājiem ar ārkārtīgu operatīvātāti tulkotus un masveida tirāžās izdotus staļinisma-ļeņinisma “klasiķu” rakstus, vēlāko ģenerālsekretāru runas un neskaitāmu kompartijas plēnumu, kongresu un visādu citādu saietu materiālus. Vai arī šīs “literatūras” lasīšanu latviešu valodā varētu pieskaitīt pretestībai? Visai nosacīti par pretestības izrādīšanu būtu uzskatāma autora minētā aiziešana uz balsošanas iecirkni vēl vakarā un reibumā pēc jubileju svinēšanām (100. lpp.), jo režīms savu vienalga

bija panācis, bailes lika iet un balsot, bet reibuma pakāpe drīzāk rādīja attiecīga indivīda zemo kultūras līmeni, ko savukārt padomju propaganda raksturoja kā padomju cilvēka “prieka izpausmi, pildot savu pilsoņa pienākumu”.

Atsevišķos gadījumos tekstā lietoti neskaidri vai viegli pārprotami termini, piemēram, “nelegālās propadomju grupas” (142. lpp.), kuras pareizāk būtu saucamas par opozīciju jeb citādi domājošiem kompartijas un padomju varas struktūrās. Pilnīgi nesaprotama ir šāda tēze: “Daļu spējīgu gara darbinieku, kuri protestēja pret okupācijas varas politiku, LKP CK kopā ar kolaborējošo vairākumu daļēji atbalstīja, kaut arī dažreiz publiski “apsprieda”” (109. lpp.).

Par būtisku pētījuma trūkumu uzskatāms tas, ka nav pat pieminēti tādi kultūras pretestības uzturētāji un tautas garīgā spēka stiprinātāji kā dzejnieki Knuts Skujenieks un Vizma Belševica, kuriem smagi nācās ciest savas pārliecības dēļ. Tāpat visai maz uzmanības veltīts disidentu kustībai, Gunāra Astras darbībai atvēlot tikai pāris rindiņu, bet, piemēram, Lidiju Doroņinu-Lasmani vispār nepieminot.

Grāmatas otrajā daļā plaši izmantots Krievijā izdots krājums, kurā apkopoti izvilkumi no PSRS Augstākās tiesas un Prokuratūras arhīvu fondu dokumentiem par domāšanas un rīcības izpausmju piemēriem, ko vara atzina par pretpadomiskiem. Taču atsevišķos gadījumos zemsvītras atsaucēs trūkst norādes uz šī dokumentālo materiālu krājuma izmantošanu. Tā, 105. lappusē sniedzot ziņas par dažu Latvijas iedzīvotāju pretstaļiniskajiem ieteikumiem, nav norādīts, ka tās publicētas minētajā krājumā (105. lpp., 2. atsauce). Turklāt tajā pašā lappusē rakstītais par tautas folklorā izplatītiem stāstiem, ka Staļinam pēc nāves mutē atrasti suņa zobi, vispār neattiecas uz Latviju, bet gan Moldāviju.¹

Ļoti veiksmīgi uzrakstīta ir grāmatas trešā daļa, kurā stāstīts par latviešu nacionālkomunistu darbību. Pilnīgi iespējams, ka kādam varētu šķist, ka komunistu vārds nekādi nav savienojams ar pretestību PSRS valdījušajam režīmam, ka runa ir vienīgi par banālu plēšanos varas dēļ starp Latvijas kompartijas krievvalodīgo un latvisko daļu, bet tā būtu vienkāršota, pavirša un pārsteidzīga pieeja. Nacionālkomunisti tiešām, atrodoties augstos partijas un padomju amatos, nekad nebija vērsušies pret “partijas ģenerālo līniju” vai uzstājušies par Latvijas izstāšanos no PSRS, ideoloģijas un politikas pamatjautājumos pauduši pilnīgu atbalstu PSKP CK un tās vadītājam Ņikitam Hruščovam (188., 189. lpp.). Daudzi no viņiem bija kompartijas veterāni ar ievērojamu pagrīdes darbības stāžu un neapšaubāmiem nopelniem padomju režīma priekšā. Savā ziņā viņi uzskatāmi pat par “ideālkomunistiem”, kuri stingri turējās pie Ļeņina ieteikumiem Padomju Savienības veidošanā ievērot savienoto republiku tiesību un pienākumu vienlīdzības principus, vietējo nacionālo kadru izraudzīšanu un izvirzīšanu, dzimtās valodas lietošanas tiesības (197. lpp.).

¹ Крамола: Инакомыслие в СССР при Хрущеве и Брежневe. 1953–1982 гг. Рассекреченные документы Верховного суда и Прокуратуры СССР / Сост. В. А. Козлов, О. В. Эдельман, Э. Ю. Завадская. – Москва, 2005. – С. 70, 71–72, 87–88.

Taču reālā Padomju Savienība tika balstīta uz pavisam citiem pamatiem, kurus veidoja imperiālistiska politika un lielvalstisks šovinisms. “Krištāltīri” komunisti un “īstenticīgi ļeņinieši” vienmēr agri vai vēl u kļuva par kaitinošu un aizvācamu traucēkli, un tieši šāds liktenis piemeklēja Latvijas nacionālkomunistus. Nacionālkomunistus par opozīciju padarīja padomju režīma reālpolitika, un pret viņiem naidīgi noskaņotās partijas un militārās nomenklatūras spēja ietekmēt un pārliecināt N. Hruščovu. Daudz vairāk paveicās Lietuvas komunistiem, pēc būtības tādiem pašiem nacionālkomunistiem. Viņi savu varu Lietuvā spēja saglabāt un panāca, lai lielākā mērā tiktu ievērotas Lietuvas nacionālās intereses. Vēl dzīvā atmiņā ir laiks, kad Latvijas pierobežas rajonu iedzīvotāji brauca uz Lietuvu pēc elementārākajām pārtikas precēm, kuras pašu mājās bija kļuvušas par vislielāko deficītu. Tāpat vismaz daļa no atbildes, kāpēc mēs šodien esam visdziļākajā krīzē, jāmeklē 1959. gada notikumos jeb nacionālkomunistu sagrāvē.

Ar augstvērtīgu zinātnisku līmeni, faktoloģisku bagātību, precizitāti un līdzsvarotu pieeju izceļas grāmatas ceturtdā daļa, kurā aplūkots Trešās atmodas laiks un nevardarbīgā pretošanās, aptverot periodu no 1986. gada līdz 1990. gada 4. maijam. Vēsturnieks V. Blūzma sniedzis gan izvērstu, ļoti uzskatāmu un reizē teorētiski pamatotu atmodas jēdziena un būtības skaidrojumu, gan, vienlaikus neaprobežojoties tikai ar Latvijas norišu izklāstu, piedāvājis dziļu politiskās un sociālās situācijas analīzi attiecībā uz Padomju Savienību kopumā. Vēl viena īpaši atzīmēja šī pētījuma veiksmē ir tā, ka autoram izdevies izvairīties no vēsturiski nekorektas padomju režīma personificēšanas ar krievu tautu un pat izlabot atsevišķas citās monogrāfijas daļās pieļautās kļūdas. Tā faktiski izlabots iepriekšējā tekstā paustais pārsteidzīgais apgalvojums, ka latviešu valoda “praktiski pārvērtās par ģimenes valodu” (86. lpp.). V. Blūzma argumentēti un izsvērti norādījis, ka nekāda latvietības izskaušana padomju režīma laikā nenotika, vietā te ir viņa minētais atgādinājums, ka Latvijas PSR izglītība visos tās līmeņos latviešiem bija nodrošināta latviešu valodā, tāpat attīstījās latviešu kultūra un māksla (232. lpp.). Varētu piebilst, ka toreiz nodrošināto plašo latviešu literatūras klāstu un kultūras iestāžu pieejamību mēs šodien varētu pat apskaust un pieminēt ar nostalgiskām skumjām. Tāpat autors būtībā noraida primitivizētos un aizskarošos vispārinātos priekšstatus par ieobraucējiem kā vienveidīgu Latvijai un latviešiem naidīgu reakcionāru masu, uzsverot, ka “tikai daļa krievvalodīgo ieobraucēju, kam trūka informācijas par patieso vēsturi, noticeja [šajā vietā iezagusies drukas kļūda, iznākot vārdam “neticēja”. – A. Ž.] tam, ko intensīvi sludināja komunistiskās aģitācijas un propagandas sistēma jeb aģitprops” (242. lpp.). Šajā sakarībā mēs nekad nedrīkstam aizmirst, ka cītautiešu absolūtais vairākums Latvijas būt vai nebūt izšķirīgajos brīžos nostājās latviešu tautas pusē.

Pienācīga uzmanība šajā darba daļā ierādīta Mihaila Gorbačova politiskā kursa izvērtējumam, veltot tam atsevišķu apakšnodaļu. To izlasot, domājošs lasītājs sapratis, kāpēc nekāda masveida varas nesankcionēta politiska aktivitāte nebija iespējama ne Staļina diktatūras apstākļos, ne Hruščova “atkušņa” laikā, ne Brežņeva valdīšanas gados.

V. Blūzma savā pētījumā piedāvājis precīzu un vēsturiskās norisēs pamatotu pretošanās kustības periodizāciju. Kā pirmais posms jeb publiskās pretošanās kustības pirmsākumi izdalīts periods no grupas "Helsinki-86" dibināšanas 1986. gadā līdz 1988. gada maijam. Otrā posma datējumu autors aizsāk ar Latvijas PSR Rakstnieku savienības paplašinātā plēnuma darbu 1988. gada 1. un 2. jūnijā, uzsverot, ka šajā periodā tapa legāla opozīcija padomju režīmam – Latvijas Tautas fronte. Trešais posms, kura hronoloģiskie ietvari datēti no 1989. gada jūnija līdz 1990. gada maijam, tiek raksturots kā nacionāldemokrātisko spēku apvienošanās cīņā par neatkarīgas Latvijas valsts atjaunošanu (304.–306. lpp.).

Darba piektajā daļā, kuras autors ir T. Jundzis, analizēta nevardarbīgās pretošanās loma ceļā uz Latvijas faktiskās neatkarības atgūšanu laika posmā no 1990. gada 4. maija līdz 1991. gada 21. augustam, atsevišķās nodaļās aplūkojot pretestības stratēģiju un taktiku faktiskās divvaldības apstākļos un darbību 1991. gada janvāra un augusta politisko krīžu situācijās. Būtiski, ka autors šo problemātiku izvērtē ne tikai kā akadēmisks zinātnieks, bet varējis balstīties savā personiskajā pieredzē un līdzdarbībā, ieņemot atjaunotās Latvijas Republikas pirmā aizsardzības ministra amatu. Vēsturiski nozīmīgas ir šajā darba daļā sniegtās detaļas par 1991. gada janvāra barikāžu organizēšanu, aizsardzības sistēmas vadību un struktūru. Tāpat autoram izdevies reizē zinātniski un emocionāli raksturot barikāžu aizstāvju sastāvu. Vienīgi nelielu iebildi izraisa termina "Latvijas PSR pilsonība" lietošana (413. lpp.), jo atsevišķu savienoto republiku pilsonība faktiski nepastāvēja, eksistēja tikai ieraksts PSRS pilsoņa pasē par pierakstīšanu konkrētā dzīvesvietā noteiktas savienotās republikas teritorijā. Izklāstītā materiāla atkārtošanās attiecas uz aprakstu par 1991. gada 8. janvārī notikušo Kanādas ārlietu ministra tikšanos ar PSRS vēstnieku, jo 503. lappusē 1. zemsvītras piezīmē (te reizē arī drukas kļūda datējumā) un 541. lappusē rakstītais ir identiski teksti. Atsevišķas drukas kļūdas ieviesušās 457. lappusē, kur 1990. gada vietā būtu jābūt 1991. gadam, un 488. lappusē, kur vārda "atteikšanās" vietā lietots "attiekšanās".

Grāmatu noslēdz nevardarbīgās pretošanās hronika par periodu no 1944. gada līdz 1991. gadam, lietoto pamatjēdzienu īsa skaidrojoša vārdnīca un grāmatā minēto personu izvērsts rādītājs.

Kā pirmais šāda veida pētījums šis darbs noteikti ieņems paliekošu vietu Latvijas visjaunākās vēstures historiogrāfijā un kalpos kā noderīga bāze un pamats tālākiem vēstures pētījumiem. Būtu labi, ja šo grāmatu rūpīgi izlasītu tagadējā mūsu varas elite un saprastu, ka tauta cīnījās par neatkarības atjaunošanu ne jau tādēļ, lai divdesmit gadus vēlāk pieredzētu totālu grimšanu nabadzībā, masu bezdarbu un savas kultūras, izglītības un zinātnes faktisku iznīcināšanu.

Arturs Žvinklis